

Gică MANOLE

Ciprian VOLOC

Exorcismul tăcerii

III

Responsabilitatea elitei: de la conștiință la destin

SUMAR

Mărturie despre moartea dialogului.....	5
Despre limitele simțului istoric și-ale cunoașterii istorice.....	10
Responsabilitatea istoriei și-a istoricului.....	22
Situații de falsificare a istoriei: cazurile Paul Lendvai, Carol Iancu, Lilly Marcou, Charles Tilly, holocaustul românesc de peste Nistru.....	33
Cazuri de falsificare a filosofiei; filosofia în epoca comunistă; plagierea ca practică comună: cazul Mihai Nistor	76
Istoria în context comunisto-rusofon: cazul Aurel Loghin; cazul Vasile Stati – <i>Istoria Moldovei, Dicționarul moldovenesc-românesc</i>	98
Politica românească de după 1989. Sumară revistă a presei anilor 2002-2003	127
Neocomunismul de după 1989: replică lui Ștefan Bașno	200
Comunizarea României; 23 august 1944; cazul Ion Antonescu	225
Epopeea medievală a principatelor românești;.....	256
Epoca fanariotă și efectele sale. cazul Tudor Vladimirescu.....	278
Fenomenul legionar ca tentativă de redimensionare a elitismului românesc; problema evreiască; corupția ca dominantă a societății românești interbelice	297
Politica românească recentă, internă și externă; terorismul ca fenomen istoric; sumară revistă a presei anilor 2004-2006.....	398
Concluzii. Despre specificul modului de a fi românesc, în istorie	460
<i>Post scriptum</i>	485

MĂRTURIE DESPRE
MOARTEA DIALOGULUI

Exorcizarea tăcerii este gestul ascetic al ființei care, întrebând lumea și asistând la deplina ei tăcere, ajunge să se simtă cu totul străină, înlăuntrul ei, înconjurându-se, ulterior, doar de propria sa voce. Se înțelege, așadar, că *exorcizarea tăcerii* nu se face, neapărat, în și întru dialog. Însă dialogul oferă iluzia unei cunoașteri ce nu se bazează exclusiv pe autodeterminare, care nu e expresia unei lumi create de către subiectul cunoscător, perfect coerentă, poate, dar, prin aceasta, nu și mai puțin fictivă. Așadar, întrebând lumea, omul ajunge să înțeleagă că această lume nu există, de fapt, ci doar lumea creată de el, la nivelul conștiinței sale, proces pe care, captiv fiind iluziei obiectivității, îl numește, adesea, re-creare. Dar, cum lumea pe care o creează, inevitabil, posedă în ea date preluate – prin educație – din lumile celorlalți, ajunge să arunce punți de legătură către celelalte conștiințe întrebătoare, mânat de aceeași iluzie a obiectivității. Dialogul ce survine, în asemenea context, poartă mai mult pecetea monologului, cu o singură deosebire: monologul propriu ajunge să fie provocat de monologul celuilalt...

În cele din urmă, iluzia dialogării dispare, treptat, rămânând, din nefericire, cealaltă iluzie, etern-distrugătoare de timp, de istorie: iluzia obiectivității. Altfel, spus, rămânând captivul definitiv al propriei lumi, al propriei viziuni, asupra unei realități autocate, la nivel mental, individul întrebător nu poate scăpa de confuzia dintre singularitate și obiectivitate. Cum ar putea, un unic adevăr, să nu fie și supremul adevăr? Câtă vreme nu există un punct de vedere care să-l conteste – fapt imposibil, într-o lume unică, construită conform unui același principiu, de către un unic agent – adevărul este și va rămâne obiectiv, de unde și iluzia obiectivității... Iar dialogul, singurul care ar mai putea să arunce o umbră de îndoială acestei stări de fapt, se dovedește a fi o pură utopie...

Oricine va avea răbdare să lectureze paginile trilogiei *Exorcismul tăcerii* va putea constata, pe propria-i piele, modul în care

autorii se lecuiesc, treptat, de iluzia dialogării, dar nu și de aceea a obiectivității. Captivi iluziei că ar avea dreptate, deși conștienți, în același timp, că nimeni nu poate avea dreptate decât în interiorul propriei sale lumi – care este și singura, din pricina imposibilității de a intra în conexiune cu celelalte lumi – se întreprind, în consecință, eforturi susținute, poate chiar naive, de a demonstra că punctele de vedere susținute sunt și cele mai avizate. Dorința omului de a avea dreptate se reduce, în cel mai modest caz, la pretenția sa de a atrage atenția. Și totuși, cu cât atenția este captată, mai mult, de această latură a procesului cognitiv, cu atât mai mult se uită de dorința inițială de a comunica, astfel că iluzia dialogului devine, până la urmă – în măsura în care iluzia încă păstrează o anume intimitate, cu obiectul ei – înstrăinare completă de dialog.

Exorcismul tăcerii a fost clasificat, de către Augustin Eden, în 2002, în momentul apariției primului volum al seriei, într-o categorie aparte a genului eseistic: „dialog eseistic”. Este cea mai potrivită definire a demersului, iar faptul că procesul descris mai sus – omniprezent, în interacțiunile cu caracter cognitiv, dintre oameni – se regăsește, întru totul, în paginile trilogiei, nu face decât să confirme această inspirată etichetare. Până și părintele spiritual al dialogului filosofic, Platon, a sfârșit prin a renunța, către finalul vieții sale – în așa numitele dialoguri de bătrânețe – la replicile rapide, dintre personaje, în favoarea celor extrem de consistente și de atent elaborate, adevărate sisteme de gândire întinzându-se pe zeci, sute de pagini, adevărate lumi autonome, clădite, fiecare, pe câte un punct de vedere, dar care, în pofida eforturilor depuse, de a intra în conexiune, rămân străine, una alteia. În mod similar, *Exorcismul tăcerii* debutează cu replici acide, tăioase, alerte, gravitând în jurul unei problematice insuficient așezate, pentru a evolua, treptat, către aplicații sistematice, ale gândirii critice, preponderent cu tentă autocritică. Așadar, cel ce alege să fie martor al acestei încercări ajunge să constate, pe propria-i piele, o realitate pe care puțini dintre noi sunt dispuși să o recunoască: imposibilitatea oricărui dialog autentic. Faptul că, în paginile întregii trilogii, se asistă la *moartea treptată a dialogului*, nu ar trebui să lase pe nimeni indiferent. Și nici nu ar trebui să fie considerat un fapt accidental: minimalizarea constituie, în acest context, cel mai mare pericol.

Dar ce mai ajunge să însemne, totuși, privit astfel, *Exorcismul tăcerii*? Chiar dacă s-ar rezuma la tentativa de a surprinde, pe

viu, întreg acest proces, cu dramatismul lui intrinsec, tot ar reprezenta o mostră de efort investigativ căreia merite să i se acorde un oarecare timp, o oarecare atenție. Dar, dacă este privit ca efort de epurare a spiritului de adaosurile parazitare ale unei prea îndelungate tăceri, atunci fiecare s-ar putea regăsi, parțial, cel puțin, între copertile ce-i asigură, deja, odihna. Depinde numai de ursitoarele destinului dacă această odihnă va fi într-o uitare sau într-o fructuoasă pomenire, eventual reclădire, la nivelul fiecărei conștiințe cititoare și întrebătoare în parte. Iar dacă *tăcerea* se dovedește a fi, până la urmă, *imposibil de exorcizat*, faptul de dădorează încă unei ultime iluzii – cu siguranță, nu și ultima: într-o lume absolut însingurată, tăcerea nu are cum să existe... Tăcerea ființează numai acolo unde mai există certitudinea încă unei lumi, cel puțin, or... am văzut că imposibilitatea contactului constructiv, efectiv, cu lumile celorlalți, la fel de radical și de iremediabil însingurate, face imposibilă această certitudine, după cum dialogul, chiar și timid înfiripat, se stinge, și el, inevitabil, într-o veritabilă uitare de sine. Iar dacă încă mai vorbim de mai multe lumi, și nu de una singură, cu toate că ne dovedim incapabili de a articula legături cu acestea, înseamnă că suntem tributari unei ultime iluzii: aceea că aceste lumi există (fapt, în sine, absurd, câtă vreme nu putem dialoga cu ele, nefiind capabili să ne furnizăm certitudinea existenței lor efective...).

A vorbi despre o conștiință elitistă, în acest context, poate să pară mai mult decât naiv... Iar a invoca o trecere necesară, în virtutea unor eforturi comune, coerente, programate, de la conștiință... la destin, este de-a dreptul utopic. Dacă unele popoare par să fi realizat această trecere, probabil este, aceasta, încă o iluzie, dintre atâtea care ne bântuie: iluzia că ar fi ajuns, la un destin propriu, plecând de la o conștiință prealabilă, comună, și nu de la rapacele instincte, ale lor, în calitate de seminții distincte ale umanității... Nu! La început – este de prisos să mai fie argumentat – nu există decât instinctele. Ulterior, ajungându-se la o anume stare de fapt, care conferă unei seminții un statut social-istoric privilegiat, în raport cu celelalte seminții, se naște și iluzia superiorității „de conștiință” a unei rase, a unui popor, în raport cu celelalte... Iată că destinul ajunge să fie anterior conștiinței, iată de ce, după cum o dovedește vasta analiză de caz întreprinsă în *Exorcismul tăcerii*, noi românii, și nu numai, deși am avut, de atâtea ori, în istorie, un nivel suficient de ridicat, al conștiinței noastre de neam, al apartenenței la ginta latină, al drepturilor noastre istorice, nu

am izbutit să ne creionăm destinul pe care, acum, constatăm că ni l-am fi dorit.

Inclusiv noi, autorii acestui demers, realizăm faptul că gradul de conștiință pe care-l invocăm și pe care ni-l asumăm nu este deloc suficient, pentru a se erija, prin aceasta, în creator de destin. Mai exact spus, în creator de destin colectiv. Nici măcar la un destin individual nu putem spera, între limitele aspirațiilor noastre, pentru simplul motiv că acest destin individual nu se poate realiza, la scara dorită, decât în tiparele aceluia colectiv, care, cu neputințele sale, ne limitează.

Singurul lucru pe care-l putem realiza, în acest caz, se rezumă la demersul *negativ* al relevării limitelor: conștiința pe care elitele de la noi și-o pot aroga se reduce la conștiința erorilor proprii și ale celorlalți, pe care, printr-un efort individual, de identificare și de diagnosticare, să le evite, pentru timpul prezent și cel viitor. Iar dacă efortul prezent dispune, totuși, și de o latură *pozitivă*, ea se reduce la dorința de revendicare a timpului pe care-i este dat să-l trăiască, într-un alt mod decât o fac cei mai mulți dintre contemporani. „Constructivitatea”, în plan istoric, se rezumă la acapararea lumilor celorlalți, la distrugerea lor (sau cel puțin a datelor lor esențiale, cu supraviețuirea numai a formei exterioare și astfel înstrăinate), nicidecum la stabilirea de punți de comunicare, nicidecum la tentativa permanent și pașnic afirmată de a dialoga. Dacă actuala Uniune Europeană își propune așa ceva, faptul este cu dublu tăiș: ori se va dovedi o construcție ce nu poate dura suficient de mult pentru a marca istoria, ori va ajunge să creeze un nou tip de om, a cărui vulnerabilitate, însă, în fața celorlalte tipuri de om, va fi sporită, astfel că renegarea propriului sine va fi, în cazul omului european, doar o chestiune de timp. Instinctele rapace ale omenirii, cultivate de sisteme religioase și educaționale barbare, vor devora bruma de omenitate care este pe cale să se afirme.

Reprezintă acest avertisment, la urma urmei, stindardul pe care orice individ ajuns la conștiință și-l poate asuma, eroic, ca destin, fără însă ca eternizarea acestui efort să fie, prin aceasta, și garantată. Înainte de a înfiera ordinea invocată a istoriei, care se bazează pe anihilarea reciprocă a lumilor, nu pe dialogul dintre ele, ar trebui să învățăm, mai întâi, să nu ne anihilăm în calitate de indivizi, și să reafirmăm, în permanență, către celălalt – în mod eroic – tentativele noastre de dialog.

Din nefericire, încercarea de față nu oferă, deloc, o pildă prea încurajatoare. De la moartea dialogului, la moartea oricărui dialog, s-ar părea că nu este decât o evoluție cât se poate de naturală și de necesară.

Ciprian Voloc
2 decembrie 2007

DESPRE LIMITELE SIMȚULUI ISTORIC ȘI-ALE CUNOAȘTERII ISTORICE

Ciprian VOLOC: De multe ori oamenii au încercat să se clarifice, să găsească răspunsuri propriilor probleme cercetând trecutul, însă cunoașterea istoriei nu poate suplini lipsa simțului istoric, după cum cunoașterea evoluției morale nu se poate substitui simțului moral. Totuși, cei care zăbovesc mai mult asupra trecutului lor, meditănd asupra faptelor proprii și ale înaintașilor, sunt mai conștienți de importanța reperelor morale pentru om, în raport cu cei care nu o fac. Dacă cunoașterea istoriei și a schimbărilor suferite de conduita omenească încă se mai suprapun, nu același lucru îl putem spune despre *simțul istoric și cel moral*: ambele se referă la prezent, dar a lua decizia cea mai potrivită, pentru tine și neamul tău (comunitatea ta) înseamnă, de foarte multe ori – în special la nivel politic – a te adapta împrejurărilor și a-ți înăbuși, a-ți reduce la tăcere simțul moral, atât cât există... Rămâne, bineînțeles, problematic, faptul dacă în felul acesta se face dovada chiar și a unui trunchiat, numai, simț istoric: de obicei, acesta este doar mimat – căci istoria nu poate fi a ta, *nimeni nu a făcut istorie de unul singur* – fapt conformat, din nefericire, din plin, de timpurile pe care le trăim.

Gică MANOLE: Problema cea mai importantă pe care ar trebui, cred, s-o pună, istoria, este legată de întrebarea asupra posibilității cunoașterii, de către om, a scopurilor, în așa-zisa istorie... Din păcate, oamenii nu-și prea știu idealurile, lipsindu-le diriguitorul: o turmă fără cioban se risipește, dau iama în ea lupii, hoții, sau, atrași de mirajul efemerului, membrii ei zăbovesc inutil prin stânga sau prin dreapta! Aceasta e o chestiune esențială, pe care nu o putem ocoli dacă ne propunem să abordăm problema sensului conștient al istoriei, dincolo de forțele ei ascunse, de „invariantul ascuns, nedemonstrabil, care stă în spatele tuturor fenomenelor” (Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*). Nu există posibilitatea unei cunoașteri istorice, aceasta rămâne un deziiderat: nimeni nu poate ști cu certitudine cum s-a desfășurat un

eveniment istoric, ce l-a motivat, pentru a reface trecutul, istoricul trebuie să cunoască cu exactitate gândurile, țelurile, structurile intime, complexul de cauze din care a promovat câte una, în față, prin acțiunea participanților activi la istorie. Nu putem aprofunda „realul”, în istorie, pentru că studiul lui se bazează pe documentul analizat și criticat, el schematizând, dar nu esențializând o schimbare de eveniment. Este un truism, această concluzie, probat prin numeroase exemple: nu se poate ști ce anume a motivat invazia Rusiei de către Napoleon, care este adevărata cauză care l-a determinat pe Hitler să declanșeze planul Barbarossa sau de ce la 1470 Ștefan cel Mare s-a decis să înceapă marea lui campanie, izgonindu-l pe Radu cel Frumos din Muntenia, făcându-și-o supusă, după expresia unui izvor din epocă! Nu se poate vorbi de o recompunere propriu-zisă a desfășurării istorice, cercetătorul știe doar că evenimentul s-a petrecut, dar accesul la el este drastic limitat, aceasta plecând de la faptul că istoria este un continuum spațio-temporal, nimeni neputând să-l recompună. În ceea ce privește „facerea” istoriei... ești înfăptuitor de istorie și de destin colectiv, comunitar, dacă dispui de putere – vorbesc de puterea de a decide, de puterea ce „mișcă”, în spațiu și timp, provocând evenimentul, evenimentele. Ai putere, o folosești în sensul unei voințe mari, proprii: ți-ai propus un scop (oricare), îl îndeplinești! Nu există niciun secret, nu există taine, în istorie. Ea se „întâmplă” când voința tare, ca efect al puterii reale, se îmbracă, prin faptă, într-o finalitate (indiferent care anume). O simplă comparație între doi regi ai Franței, Louis XIV și Louis XV, ar fi suficientă. Louis XIV construiește câți toți ceilalți regi ai Franței la un loc și provoacă Europa la confruntări militare epuizante, ce pun bazele unui tip clasic de măreție, Franței. Louis XV, cu toate că dispunea de același potențial și de aceeași putere, se va răzvrăti într-o mentalitate negativistă și dispersată, reușind să se trezească între un banchet și altul, risipind o virtualitate ce se va întrupa de abia când o altă voință va accede la putere (Napoleon). De altfel, istoria, oriunde, oricând se produce, se „întâmplă”, cu adevărat, într-un fel, iar după aceea vine „istoricul”, cu pretențiile lui, și scrie o altă istorie, face un alt gel de istorie, de multe ori fără nicio legătură cu cea reală, în afara faptului că ambele fac trimitere la aceeași serie de evenimente.

Ciprian VOLOC: Această cunoaștere parțială a realității istorice este, totuși, cât se poate de reală, dat fiind că ea ne aparține, efectiv. Ceea ce-și dorește istoricul este descoperirea celor

mai obiective fundamente cu puțință pentru propria viziune cognitivă, a „realității obiective”, cu alte cuvinte, care nu a fost cunoscută nici măcar atunci când evenimentul cu pricina a avut loc, din varii motive. Acest lucru nu ar fi cu puțință nici măcar dacă istoria ar putea fi înfăptuită, după cum m-am mai exprimat, „de unul singur”, însă în condițiile în care actorii cu capacitate și nivele diferite de decizie sunt atât de mulți, ei înșiși neștiind cu precizie la ce să se aștepte de la ceilalți, fie ei aliați ori dușmani, și nici cum se vor derula evenimentele, a pretinde o cunoaștere „obiectivă”, a faptului istoric, echivalează cu o căutare a unei pietre filozofale pe care tot noi înșine am inventat-o!

Mi-am mai expus punctul de vedere și cu un alt prilej, aspirația unora la o cunoaștere „reală”, a istoriei, trădează existența nemanifestă și poate neconștientizată a unei înclinații absolutiste, în mentalul uman, a unei tiranii a absolutului căreia-i cade victimă, gândirea noastră, prin iluzia pe care și-o face despre existența unui substrat ultim ori a vreunui sens ascuns al existenței umane. Până una-alta, ajung să-i dau dreptate lui Parmenide, prin al său celebru „a fi este totuna cu a gândi”, realul corespunzând, în planul cunoașterii istorice, acelor cunoștințe ale noastre despre trecut care ne influențează în mod vădit comportamentul, viziunea, aspirațiile, de la faptele vizibile până la cele mai intime detalii. Nu pot să nu recunosc aici larga aplicabilitate a principiiului fundamental al pragmatismului filosofic. Realul, concept considerat demodat, sau mai curând inactual, de către subconștientul postmodern (în ciuda faptului că nu avem cum să-l ocolim, în exprimările noastre cotidiene sau profesionale) este reprezentat, la urma urmei, de către noi înșine! Prin noi supraviețuiește și ceea ce a reprezentat el, cândva. E drept, atunci când ne propunem să recuperăm o întâmplare sau o figură istorică despre care dispunem de surse documentare credibile, dar care a fost pe nedrept uitată ori mistificată, este firesc să pomenim de necesitatea unei expuneri obiective a faptelor, cunoscute sau nu de către marea masă a celor interesați, însă în acest caz este vorba, propriu-zis, de o *miză morală*, căci morala nu poate ființa în absența unui anumit tip de adevăr, lucru la fel de valabil ca și constatarea că acest adevăr, această mostră accesibilă de obiectivitate poate fi lesne ignorată, în absența unui anumit nivel de moralitate. A invoca posibilitatea unei cunoașteri *reale* a evenimentelor trecute înseamnă a ignora imprevizibilul care s-a produs și care se putea încă produce în orice moment al desfășurării lor, ceea ce denotă

că trebuie să ne mulțumim cu o cunoaștere istorică de ansamblu, a unei opțiuni (divine?) deja consumate înăuntrul unui macro calcul probabilistic, care a și decis, prin intermediul unor resorturi imposibil de lămurit și insuficient lămurite, mutările produse, însă a nu înfățișa motivațiile și actele cunoscute ale realului salvat (iarăși întâmplător!) pentru noi, printr-o cunoaștere (de orice nivel ar fi ea) existentă, înseamnă a nu fi vertical în raport cu propria-ți persoană, a refuza ceea ce te-a format și te definește, preferând o poziționare închisă, în câmpul istoriei.

Nu poți vorbi despre obiectivitatea unui fenomen în absența acelor informații, despre el, care ți-ar putea-o releva! Obiectivitatea se poate produce doar înăuntrul câmpului nostru cognitiv actual, nu și în afara lui! Nu poți fi obiectiv atunci când vorbești despre Atlantida, de pildă, decât dacă te mărginești la informațiile din antichitate, care ne vorbesc despre ea, ori la dezvăluiri arheologice credibile, însă a pretinde o obiectivitate „ascunsă”, în această chestiune, este un fapt nebunesc, deoarece nimic nu dovedește că aceasta ar fi existat, dincolo de spontaneitatea firească a istoriei și de imaginația noastră sau a autorilor antici. Diversilor indivizi care se văd ignorați sau favorizați de către soartă, în raportul cu masele, le face plăcere – sorginea acestui comportament fiind adesea patologică – să conceapă planuri de înstăpânire, de folosire ori emancipare a lor, nerealizând că aceste planuri se pot realiza prin mijlocirea spontaneității naturale a Universului, a ordinii sale, și nu peste ea! Deprinderea de a gândi teleologic ne-a provocat multe neajunsuri, de-a lungul timpului degenerând, adesea, în adevăratele psihoze ale prezenței ori absenței sensului. Raportăm totul la voința noastră, pe care o dorim victorioasă, în tentativele ei de a-și impune supremația, privindu-se, de fiecare dată, din perspectiva sfârșitului, și delectându-se, de regulă, doar atâta timp cât acesta (încă) nu s-a realizat! Ulterior, când ne trezim înstrăinați – cel mai ades datorită scurgerii nemiloase a timpului – față de ea, lipsiți de cunoașterea scopurilor și resorturilor ei, ne imaginăm că descoperirea lor ar putea coincide cu descoperirea obiectivității (până-n prezent ascunse) a evenimentelor petrecute! Iată un tipar de gândire de care trebuie să se dispenseze, în opinia mea, istoricul, fără a se refugia totodată în viziuni fataliste sau, poate, în facticitate mărunță, lipsindu-se cu totul de o perspectivă de ansamblu...

Neajunsul de a tânji după „obiectivitatea” care „ne scapă” trebuie să nu mai perturbe discursul modern asupra istoriei...

Obiectivitate nu există decât în raport cu propriile noastre cunoștințe și, prin urmare, nu ne poate scăpa decât cu concursul nostru... Obiectivitatea nu este un dat absolut, nu corespunde realului care ne este inaccesibil: ea ființează exclusiv înăuntrul ansamblului informațiilor de care dispunem, deși, recunosc, poate fi cu greu, uneori, pusă în evidență, și cu rezultate pe care nu este înțelept să le considerăm insurmontabile. Nu există decât o obiectivitate, a noastră, în raport cu cunoștințele pe care le avem, nicidecum cu acelea pe care nu le avem! Prin urmare, *nu putem afirma că nu posedăm o cunoaștere obiectivă, reală, a evenimentelor istorice*, invocând motivul că nu avem informații complete ori măcar suficiente despre ele! *Putem vorbi cel mult de posibilitatea unei cunoașteri ce face probitatea moralității noastre*, în raport cu informațiile provenind din sursele credibile de care dispunem și la care avem acces. Pe lângă aceasta, în lipsa unei orientări corespunzătoare, chiar și această istorie obiectivă, la care putem aspira, poate fi neconformă realului cunoscut și asta pentru că acele evenimente pe care le relevăm ca fiind „obiective” au fost trăite, de către oamenii contemporani lor, într-un mod foarte subiectiv, specific, astfel că a-l releva și pe acesta, abia, ar fi un semn al apropierii noastre de „reală” istorie: mai explicit spus, a pătrunde în psihologia lor, indiferent de tabăra în care s-au aflat și a o confrunta cu a noastră... Să-i înțelegem așa cum s-au înțeles ei înșiși, nu doar cum suntem noi tentați a-i înțelege, în virtutea prejudecăților, valorilor, obișnuințelor (de judecată și apreciere) cărora le suntem tributari, astăzi.

Acest subiectivism inerent actului istoric este parte constituantă, în ciuda aparențelor, a ceea ce noi numim „obiectivitate”, căci nu simplele cifre, după cum am constatat-o și o mai constatăm, încă, din proprie experiență, ne edifică, ci abia percepția lor trecută ori prezentă. Este necesar, prin urmare, să ne sporim informațiile tocmai în acest sens, înțelegându-se totodată că nu trebuie să se confunde, în virtutea acestor spuse ale mele, lipsa de obiectivitate cu lipsa de informare: depunerea eforturilor în vederea lărgirii câmpului informațional, de care depinde, într-o anumită măsură, nivelul nostru de obiectivitate, trebuie să preocupe, în continuare, orice cercetător, dar fără a-l determina, mânat de fobia lipsei de acces la invocata obiectivitate inaccesibilă, să emită judecăți asupra acesteia, înainte a-i dovedi existența; eventual, el își poate expune argumentele care-l împing în direcția unei astfel de bănuieli (inconsecvențe, nepotriviri,